

# МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА ТА МЕНЕДЖМЕНТ

*Онищенко В.П., д.е.н., професор*

## УКРАЇНА НА РОЗДОРІЖЖІ ІНТЕГРАЦІЇ

*Здійснено критичний аналіз щодо прогнозу економічних наслідків для України та окреслені системні ризики в разі її приєднання до ЄСП.*

Перед Україною, як і 350 років тому, постає сакраментальне питання – на Захід чи на Схід орієнтувати свій цивілізаційний розвиток? В ті далекі часи вибрали східний варіант. Сьогодні ми задекларували європейський вибір. Але суспільство розділилося – частина прагне до Європи, а частина до Росії. Виникає питання, то де ж повинна бути Україна? Ясно, що ефективні, дружні стосунки мають бути з усіма країнами. Але у даному випадку слід зробити непростий, зважений стратегічний вибір. А тому я хочу звернути увагу на деякі проблеми щодо можливої інтеграційної стратегії України.

Сьогодні активно обговорюється питання щодо приєднання України до Митного союзу (Росія, Білорусія та Казахстан) та вступу до Єдиного економічного простору (ЄСП, діє з 2012 р.), як попередніх кроків до вступу у ЄврАзЕС, який планується створити до 2015 р.

Із виступу відповідального секретаря Комісії Митного союзу академіка РАН С. Глазьева стосовно проблеми приєднання України до Митного союзу та ЄСП: «... для наших держав створення власного місткого внутрішнього ринку, де ми могли би розвивати свою стратегію, поєднувати конкурентні переваги і на їх основі виходити на світовий ринок з наукомісткою продукцією, є набагато перспективнішим, ніж спроби інтегруватися в об'єднання зі слабкими позиціями (*мається на увазі інтеграція до ЄС – О.В.*). Ми бачимо підсумки інтеграції Прибалтики – досить серйозні наслідки в плані деіндустріалізації і, я би сказав, навіть деградації економічної структури». І далі «...коли Україна окремо від Росії інтегрується в Європейський економічний простір, можливостей зберегти сформовану у нас складну і різноманітну економічну структуру я практично не бачу. Ми можемо зберегти її тільки разом» [1, с. 8].

По-перше, для того щоб виходити на світовий ринок з високотехнологічною продукцією необхідно створити сучасні інноваційні національні системи, принаймні, в Росії та Україні. А тут є багато проблем, про що свідчать численні дослідження українських та російських фахівців.

По-друге, що означає «зберегти сформовану у нас складну і різноманітну економічну структуру»? У одній країні – газ та нафта, у другій – чорна металургія та основна хімія, нікчемне машинобудування. Ми повинні її зламати та вибудувати нову – про це говорять і у нас і у Росії. Щодо країн Балтії, то я не думаю, що вони гірше живуть за росіян та українців і бажать вийти з ЄС та приєднатися до ЄСП чи Митного союзу.

Але звернемося до конкретних оцінок можливих економічних наслідків до ЄСП, які здійснювалися поважними науковими установами Росії та України. У грудні 2011 р. академіком РАН С. Івантером (Інститут народногосподарського прогнозування РАН) та академіком НАН України В. Геєцем (Інститут економіки та прогнозування НАН України) були опубліковані результати досліджень очолюваних ними інститутів під назвою «Експертна оцінка можливих макроекономічних ефектів економічного співробітництва України з країнами єдиного економічного простору» [2]. Відзначу, що робота заслуговує позитивної оцінки, принаймні, не тільки тому що вона є одним із поглядів на майбутнє, але й тому, що вона є, по суті, єдиною конкретною розробкою заснованою на певній методології.

Розглядаються декілька варіантів розвитку економіки України у контексті можливих інтеграційних процесів на теренах колишнього СРСР до 2030 року. Перший, базовий сценарій – Україна розвивається у рамках ключових тенденцій останніх років; другий – Україна вступає до ЗВТ СНД з ймовірними виключеннями; третій – сценарій вступу України в ЄСП (враховуються

тільки ефекти від покращення умов торгівлі з країнами ЄС); четвертий – сценарій вступу України до ЄС з єдиною валютною системою; п'ятий – сценарій вступу України до ЗВТ з ЄС; шостий – сценарій вступу України до ЄС та сумісного з РФ, Білорусією та Казахстаном технологічного зближення – «... в даному варіанті передбачається, що енергоємність та матеріалоємність української економіки буде знижуватися більш високими темпами та виходити на рівень поки що більш передової російської економіки» [2, с. 16]; сьомий – сценарій вступу України до ЄС з єдиною валютною системою та з технологічним зближенням. Оптимальний за оцінками авторів – шостий з поступовим переходом у сьомий. Автори констатують [2, с. 17]:

- «Неучасть України в розвитку інтеграційних процесів на пострадянському просторі на основі науково-технічної кооперації може негативно вплинути на галузеву структуру її економіки і, як наслідок, привести до потенційного уповільнення темпів економічного зростання із-за неможливості прискореного нарощування обсягів експортних поставок»;

- «Вступ України в ЗВТ з ЄС (зону вільної торгівлі з ЄС – О.В.) означає погіршення умов торгівлі на пострадянському просторі»;

- «Сумарний накопичений ефект від створення ЄС і подальшого приєднання до нього України за період 2011–2030 рр. може досягти для чотирьох країн величини в 1,1 трлн. дол. США (у цінах 2010 р.). У розрізі країн ефект складає порядку 14% ВВП для Білорусі, 6 – України, 3,5 – Казахстану і 2% – Росії. З розрахунку на душу населення основними набувальниками благ від інтеграції стануть Білорусія, Україна, Казахстан; у абсолютному – Росія».

Можна було би погодитися з прогнозними розрахунками авторів, але є принципове методологічне питання, яке стосується парадигми прогнозування – що є методологічною базою розрахунків? Прогнозування здійснено на базі комплексу міжгалузевих макроекономічних моделей Інституту народногосподарського прогнозування АН Росії (RIM, Russian Inerindustry Model) Росії, Казахстану та України, *підкреслюю, на період до 2030 р.* Додам, що методологічною платформою моделей типу RIM слугують моделі В. Леонтєва та методологічні розробки радянських вчених 60–80-х років ХХ ст. у парадигмі централізованого планового господарства, моделювання якого мало нормативний характер.

Ці моделі – міжгалузеві, рівноважні, замкнені враховують ресурсні обмеження, *параметри економічної політики для них є екзогенними управляючими параметрами.* Задача ставилася таким чином, щоби в моделях було якомога менше екзогенних змінних, тобто, щоб всі інші (ендогенні) визначалися в залежності від параметрів економічної політики [3, с. 4–6]. Не заперечую, по-суті, саме *економічна політика* (і не тільки економічна) вирішує, що може бути з системою у майбутньому. Але виникає питання, якою може бути ця політика? Варіантів багато і який буде обраним – сказати важко. Але у будь-якому випадку вона має бути погодженою між учасниками майбутнього Союзу, а наскільки це важко зробити ми бачимо на прикладі ЄС.

Постає питання – чи можливе коректне прогнозування на двадцять років на основі міжгалузевих макроекономічних моделей? Вважаю, що некоректно. Чому? Тому що такі моделі не можуть враховувати динамічні нелінійні зміни у технологіях, у соціальному та політичному житті країн. Навіть самі автори визнають, що «головна проблема полягає в тому, що через замкнутість моделі (тобто взаємозалежності практично всіх змінних) кількість взаємозв'язків, що працюють в моделі, зростає у порівнянні з звичайною статичною міжгалузєвою моделлю у геометричній прогресії. У цьому сенсі модель виявляється складною конструкцією непередбачувано поведінкою. Очевидно, що при цьому може знижуватися стійкість моделі і ускладнюватися сама можливість отримання рівноважного рішення. Виникає питання: чи можливо в принципі рішення такої моделі, враховуючи наявні в різних частинах моделі нелінійності» [3, с. 5].

Можна погодитися з тим, що у короткостроковому періоді, бодай навіть і у середньостроковому, моделі RIM можуть дати більш-менш вірогідний прогноз, але у довгостроковій – вельми проблематично. До речі, про це в свій час говорив один із головних авторів RIM та прогнозу – заступник директора ІНП РАН М.Узяков, який слушно зауважив: «...коли майбутнє відстає від сьогодення на невеликий проміжок часу, коли воно на 90% визначається сьогоденням, достатньо хороше знання цього сьогодення обумовлює високу вірогідність передбачень майбутнього. Але як тільки майбутнє відступає за межі двох-трьох кварталів, тим більше року, прогнозування перетворюється на багатоваріантну сценарну конструкцію. Довгостроковий прогноз, зв'язок якого з сьогоденням опосередкований величезною кількістю майбутніх змін, взагалі може майже неможливим» [4, с. 7–8].

Сьогоднішній світ нестійкий, він не є лінійним, він розвивається, переходячи постійно з одного стану в інший через турбулентні процеси. Ентропія, як характеристика невизначеності, сьогоденнього глобалізованого світу постійно непередбачено змінюється. Важко, а практично неможливо коректно визначити, що може чекати навіть за незначної економічної чи політичної події світову економіку чи економіку окремої країни. «Ефект метелика» у глобальному світі спрацьовує дуже ефективно і динамічно. Двадцять років, що пройшли, підтверджують цю тезу (розпад СРСР, глобальна криза, «арабська весна», громадянська війна у Сирії, криза ЄС). Не один довгостроковий прогноз у дискурсі економіко-математичного моделювання ще не підтвердився, як не підтвердилися вони у метафізичному, містичному, на кшталт пророкувань Ностердамуса, та інших дискурсах.

Д. Норт зазначив, що здатність людей до передбачення обмежена в наслідок двох принципів факторів – 1) «сьогодні ми не можемо знати, чи не навчимося ми завтра чому-небудь такому, що визначатиме наші завтрашні вчинки, і 2) наш світ неергодичний» [5, с. 107]. З приводу неергодичності економічних систем П. Девід відзначав: « Там де править неергодичність, випадкові відхилення і інші збурення, які впливають на систему, не будуть усереднені і відкинуті по закінченню часу. В такому світ... і випадкові короточасні шоки в змозі тривало діяти на траєкторію руху системи» [6, с. 192].

Відзначаю, що, як правило, шоки породжуються економічною політикою. Саме в цьому полягає проблема довгострокового прогнозування поведінки економічної системи, особливо складної, якою є будь-яке інтеграційне угруповання країн.

Прогнозувати можна розвиток однозначно інституційно структурованих суспільств (диктатури), та й то при певних, досить сильних припущеннях. До речі, Н. Фергюсон влучно зауважив – «ніякого «майбутнього» не немає – є лише безліч можливих варіантів розвитку подій, покритих пеленою невизначеності.» [7, с. 362]. Ще у 1937 р. Дж.М. Кейнс відзначав: «... коли я говорю «невизначеність», в голову приходять приклади прийдешньої загальноєвропейської війни... ставки відсотка через двадцять років. У нас немає надійної наукової основи, щоб обчислювати вірогідність подібних подій хоч якою-небудь точністю. Можна сказати і простіше: ми не знаємо» [7, с. 363].

Виникає також питання, яким чином можна передбачити ціни на ресурси та визначити коефіцієнти витрат у моделях міжгалузевого балансу (МГБ) на двадцять років наперед? М. Узяков відзначає: «...що в даний час при проведенні прогнозних розрахунків використовується або фіксована матриця коефіцієнтів витрат МГБ 1997 р., або екзогенні матриці коефіцієнтів, що задаються, на прогнозний період» [8, с. 6]. Але їх так багато, вони утворюють складні конфігурації, від яких залежать результати прогнозу, а тому навіть незначне допущення щодо кількісного значення будь-якого коефіцієнта може суттєво вплинути на результат прогнозу.

Прогноз економічних вигод для України спирається на прогноз цін, перш за все енергоносіїв, як головного «блага» для країн членів Митного союзу та ЄСП. Припускається, що в разі вступу України до Митного союзу та ЄСП ціни для неї на газ істотно знизяться. Але, в такому разі, мова йде про «неринковий» підхід до ціноутворення на газ з боку Росії, бо вона є монополістом і може стати «супермонополістом» після введення нових газогонів. Росія однозначно буде активно використовувати ціну на газ у політичних цілях. Це реальний факт і його необхідно враховувати. Але маніпуляція ціною на газ, як чинником «примусу України до союзу», не може привести до ефективної інтеграції, тому що сила, як свідчить історія, найгірший стимулятор. Тільки взаємна довіра, рівноправність, узгодженість цілей може об'єднати країни та їх народи для плідної співпраці.

Дешеві енергоресурси – це пастка для технологічного розвитку і консервація структури економіки України. Ціна на газ не має бути стратегічною метою України. Стратегічна мета – позбутися енергетичної залежності від РФ.

Як довго будуть триматися високі ціни на енергоресурси? Думаю, що вони будуть рости. Але не так динамічно як в 2000–2012 рр. До речі, про це свідчить рис. 1. Вважаю, що за піком 2008 р. можливе падіння цін. Щодо газу, то, незважаючи на те, що його ціна прив'язана до ціни нафти, проблема дещо складніша і обумовлена вона монополістичною позицією Росії та використання нею цього природного ресурсу, як політичного важеля.

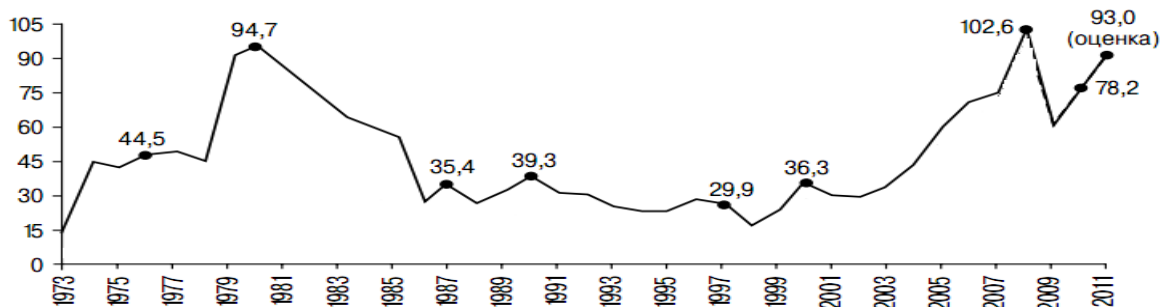


Рис. 1. Динаміка цін на нафту в цінах 2011 р., дол./бар. [9, с. 6].

Але, по-перше, переваги, що має Росія за рахунок запасів, видобутку та цін на сировинні енергоресурси будуть нівелюватися адекватно високими цінами на продукцію, яку вона буде імпортувати (тому що в їх ціні закладено високі ціни на енергоресурси). По-друге, країни-споживачі почали активно переходити до диверсифікації джерел постачання, на альтернативні джерела енергії та енергозберігаючі технології, що понизить попит на нафту та газ і, відповідно, загальмує динаміку цін.

Щодо інших сфер економіки України на які, на думку авторів, може позитивно вплинути інтеграція України в Митний союз та ЄСП, то це машинобудування.

У цьому прогнозі, відзначається, що «найбільш динамічна зміна структури української економіки на користь галузей з вищим рівнем переробки досягається в сценарії вступу (України до ЄСП) з подальшим технологічним зближенням між країнами (членами ЄСП). В цьому випадку частка машинобудівних видів діяльності у валовому випуску України збільшиться з 6 до 9%» [2, с. 26].

Автори виходять з важливого, але спірного допущення: «При оцінці можливого розвитку торгівлі машинобудівною продукцією можна виходити з того, що взаємна торгівля товарами машинобудування між країнами ЄСП і Україною зможе замінити імпорт з третіх країн в тій мірі, в якій скоротиться відставання від третіх країн в рівні науково-технічного розвитку» [2, с. 19] Але за рахунок чого? Слід вважати: 1) за рахунок збільшення внутрішнього споживання та експорту до Росії, Білорусії і Казахстану та 2) збільшення експорту до інших країн внаслідок сумісного «технологічного зближення з європейськими країнами ОЕСР».

Прогнозується, що відставання 3,7 (Росія) та 5,4 (Україна) рази у 2010 р. від країн ОЕСР скоротиться до 2,5 рази у 2030 р. Але, щоб досягнути прогнозованого співвідношення у 2,5 рази при базовому 5,4 рази, то для цього ефективність використання первинних ресурсів в Україні за 20 років має зрости у 2,16 рази при нульовому її прирості у країнах ОЕСР. Зауважу, що технологічний розвиток країни пропонується виміряти ефективністю використання первинних ресурсів. М. Узяков, ідеолог цього підходу, пише, що «співвідношення вартості всієї продукції і вартості витрат первинних ресурсів відображає рівень продуктивності економіки по використанню первинних ресурсів» [10, с. 3].

Але необхідно зважати, що США та ЄС, Японія та деякі інші країни ОЕСР не стагнують, а набирають обертів у інноваційному спрямуванні. До того ж вони розвивають піонерні напрями у науці та технологіях, про що свідчать останні Нобелівські премії з біології, хімії та фізики. Вони змінюють світ і через двадцять років він буде іншим, будуть нові цінності, нові потреби, нові технології, нові мотиви та стимули до інноваційного життя. То чи можливо їх наздогнати, принаймні, істотно скоротити відставання, як це прогнозують фахівці Інституту народногосподарського прогнозування РАН?

В Росії, як лідера серед потенційних членів союзу у сфері машинобудування, сьогоднішні проблеми викликають значні сумніви щодо успіхів у змаганні з країнами ОЕСР. Наприклад, академік РАН І. Іванов зазначає, що частка машинобудування у загальному обсязі промислової продукції Росії у 2010 р. не перевищує 20% (в США – 26%, Германії – 44, П.Кореї – 34, Угорщині – 49, Словенії – 36%), що недостатньо для внутрішнього споживання. До того ж, це машинобудування не є інноваційним. Доля інноваційних підприємств у цій галузі становить всього 9,3% ( в Ірландії – 73%, Германії – 65,8, Канаді – 67,4, Естонії – 38, Латвії – 35, Литві – 25, в Україні – за нашими оцінками не більше 7% ) [11, с. 18].

Залежність Росії від імпорту металообробного обладнання (МОО) досягла у 2010 р. 90%; щорічний обсяг продажу МОО в Росії складає 1–1,5 млрд. дол., при цьому частка вітчизняного – не більше 1% [12]. Якщо такі проблеми у «лідера», то чи може він повести за собою інших у інноваційному розвитку?

Відомо, що мета інноваційного розвитку стоїть на порядку денному як в одній так і другій країні, але їх рішення вимагає кардинальних змін не стільки у науково-технічній та інвестиційній сферах, як у інституційній, тобто необхідні кардинальні зміни у відношеннях між державою, суспільством та бізнесом у дискурсі лібералізму – свобода особистості, незаперечне право приватної власності та її захист, відокремлення влади від бізнесу. У цьому контексті повністю підтримую тезу В. Дементьєва та В. Вишневецького, щоб стати інноваційним вітчизняному бізнесу (додам і російському), насамперед, необхідно звільнитися від віджилих форм господарського життя, від влади, яка у руках чиновників стала капіталом і яка продукує у всіх формах і на всіх поверхах суспільства корупцію, яка стала нормою економічного життя в Україні і Росії. Авторі слушно відзначають: «Не можна просто декларувати інноваційну модель. Не можна також обмежуватися розвитком наукової інфраструктури. Необхідно змінити структуру стимулів, мотивацій. Для цього потрібно змінити інститути, що обмежують і спрямовують економічну поведінку» [13, с. 19]. А це проблема не на пару років для всіх країн ЄСП та України.

Росія активно шукає шляхи власної модернізації та посилення інноваційної складової свого розвитку. Існує багато напрацювань у цьому напрямі, але від наукових розробок до реального втілення – дистанція значна [14-17]. Визначатися вона буде характером інституційних перетворень в Росії [15, 18]. Зауважу, що проблеми модернізації Росії активно обговорюються її експертним суспільством, чого не скажеш про Україну. Виникає питання, ми що разом будемо «модернізуватися»?

А проблеми Білорусії та Казахстану? Що ми можемо у них запозичити для інноваційного розвитку? В основному ресурси! Але це «ресурсне прокляття» для нас вирішується шляхом економії та інноваційного розвитку.

Безперечно, Митний союз, Економічний союз та можливі інші форми інтеграції країн – позитив для країн, які інтегруються з конкретною метою, досягнення якої і спонукає до інтеграції. Але ефективність інтеграційної структури залежить від «якості» потенціальних союзників. Країни, можливі учасники ЄврАзЕС, стартують з комплексом надзвичайно серйозних системних проблем (низька ефективність економіки, низький рівень життя, високий рівень економічної та політичної нестабільності, системна корупція та інші). «Об'єднання» цих проблем в рамках майбутнього союзу посилять їх, така їх синергетика; виникнуть додаткові

проблеми, наприклад, необхідність вирівнювати диференціацію країн за рівнем соціально-економічного розвитку та рівнем життя населення країн. Більш розвинутих країнам необхідно буде «ділитися» з менш розвинутими, надавати останнім певні преференції тощо. А це на фоні далеко небагатого життя тих же більш розвинутих країн може визвати невдоволення населення, на якому почнуть спекулювати різні політичні сили. Приклад, невдоволення громадян ФРН, Франції, Великої Британії щодо допомоги Греції, референдум за відділення Каталонії від Іспанії, національні домагання Квебеку у Канаді. А якщо до цього додати достатньо сильні націоналістичні настрої в Росії та Україні, то значні ризики обов'язково будуть.

Щодо майбутньої торговельної політики Митного Союзу та ЄСП щодо України, якщо вона не вступить до цих угруповань? Торговельна політика Росії була, є і буде жорстко прагматичною по відношенню до своїх партнерів, навіть в умовах СОТ, тому що Росія «виторгувала» для себе непогані умови. У недавньому історичному контексті за рівнем протекціонізму у зовнішній торгівлі Росія була світовим лідером, змагаючись лише з Аргентиною за право займати перше місце серед списку країн, що використовують обмежувальні заходи в торгівлі. Навіть Китай, Індія, Бразилія залишаються далеко позаду, не кажучи вже про розвинуті країни. Згідно з «Seventh Report on Potentially Trade Restrictive Measures», підготовленого Європейською Комісією в 2010 році, Росією було зроблено 73 потенційно обмежувальних заходів у зовнішній торгівлі. Для порівняння, Китаєм – всього 22, Індією – 21, США – 21, Україною – 3 [19].

Тенденція до прагнення закрити внутрішній ринок від надмірного тиску зарубіжної конкуренції була і є в російській економіці. Не будучи членом СОТ, Росія активно використовувала митний тариф, нетарифні заходи, технічні бар'єри в торгівлі, як інструменти захисту у зовнішній торгівлі. Приміром, за статистикою в період 2008-2009 рр. Уряд РФ приймав в середньому близько 80 рішень у сфері коригування митних зборів. З них від однієї третини до половини – у бік підвищення [20].

Навіть перебуваючи на порозі СОТ, підкомісія з митно-тарифного і нетарифного регулювання, захисних заходів у зовнішній торгівлі Урядової комісії з економічного розвитку та інтеграції приймає рішення про підвищення ставок ввізних мит, що повністю суперечить логіці і цінностям СОТ. Наприклад, тільки на останньому засіданні комісії 21 листопада 2011 р. були прийняті рішення про підвищення ставок ввізних мит відносно окремих видів шкіряного взуття і для силових модулів зернозбиральних комбайнів [21]. Проти України, як зазначають експерти Національного інституту стратегічних досліджень (Україна) «...найбільша частка відвертих дискримінаційних заходів припадає на країни СНД: із всіх 167 дискримінаційних заходів проти України лише Російською Федерацією запроваджено 70, Білорусією – 19, Казахстаном – 17» [22, с. 25].

Про торговельну політику нового Митного союзу можна сказати, що вона буде здійснюватися в основному у руслі російських інтересів, тобто вона буде достатньо жорсткою. Так, наприклад, на кордонах Митного союзу діє єдиний митний тариф, але при погодженні його ставок Росія зберегла незмінними ставки по 82% товарних позицій, по 14% їй прийшлося піти на зниження і по 4% – на їх підвищення; у Білорусії незмінними залишилися ставки по 75% товарних позицій, у Казахстані – на 45% [23].

Процес «притирки» членів Митного союзу один до одного продовжується і не скоро, як свідчить історія створення подібного роду регіональних торговельних угруповань, завершиться. РФ закріпила за собою позиції лідера і розкладає Митний союз, як влучно висловився знайий російський вчений В. Оболенський, «... як «митну вotchину». Наші відомства живуть з відчуттями того, що вони, як і раніше, можуть як завгодно міняти порядок тарифного та нетарифного регулювання, а бізнес впевнений, що здатний успішно лобювати у коридорах влади необхідні для нього торговельні бар'єри проти конкурентів, субсидії та інші привілеї» [24, с. 26].

Як відзначає В. Оболенський, у контексті членства Росії у СОТ виникає проблема лібералізації національного митного тарифу, який на сьогодні замінений на митний тариф Митного союзу. Тому для виконання своїх зобов'язань перед СОТ їй необхідна згода Білорусії та Казахстану на лібералізацію єдиного митного тарифу за російським сценарієм. Вважаємо, що РФ вирішить ці питання за рахунок економічних та політичних компенсацій своїм партнерам. В той же час, виникає і ще одна проблема, а саме – при вступі до СОТ обидва партнери РФ по Митному союзу будуть вимагати від СОТ таких же умов тарифної лібералізації, як і для Росії. У протилежному разі, на думку В. Оболенського, яку ми поділяємо, існування Митного союзу буде проблемним [24, с. 27].

Останній приклад: Комісія Митного союзу Єдиного економічного простору (РФ, Білорусія, Казахстан) оприлюднила у січні 2012 р. рішення про встановлення антидемпінгового мита 26% від митної вартості на імпорт сталевих кованих валків для прокатних станів з України до 27 червня 2014 р., що йде на користь російських виробників [25]. Нагадаємо про «сирну» проблему та інші.

З січня 2012 року починає функціонувати Єдиний економічний простір (ЄСП), що є наступним після створення Митного союзу кроком до економічної інтеграції трьох країн – Казахстану, Білорусії і Росії. Пакет документів щодо створення ЄСП, що включає 17 угод, було підписано в листопаді-грудні 2010 року і ратифіковано всіма трьома державами.

У рамках ЄСП будуть діяти єдині принципи і правила конкуренції для всіх господарюючих суб'єктів держав-учасниць ЄСП, єдині правила підтримки виробників товарів, робіт, послуг. Учасники ЄСП встановили єдині правила надання субсидій виробникам як промислової, так і сільськогосподарської продукції. Рівні умови економічної діяльності також будуть забезпечуватися гармонізацією законодавства в сфері інтелектуальної власності.

У зв'язку з новим рівнем інтеграції зростає роль і наднаціонального органу, яким до цього часу була Комісія Митного союзу. Для функціонування Митного союзу і Єдиного економічного простору президенти трьох країн 18 листопада 2011 підписали Договір про заснування Євразійської економічної комісії – єдиного наднаціонального органу Митного союзу і Єдиного економічного простору.

Торговельна та митна політики Росії на сьогодні трансформована у контексті інтеграційних процесів, центром і двигуном яких вона є. Безумовно, що вони повинні мінятися у бік лібералізації у зв'язку зі вступом до СОТ. Але, на наш погляд, цей процес буде проходити досить повільно, тому що Росія та її союзники по ЄЄП будуть і надалі проводити жорстку політику захисту національних економічних інтересів, які вона завжди розглядає у площині отримання політичних дивідендів. Вступ Росії до СОТ дестабілізує і так хитку рівновагу економічно-торговельних інтересів країн, тому що вона є жорстким опонентом США та інших країн. СОТ це не тільки майданчик, де вирішуються не тільки економічні, але й політичні проблеми. Майбутні торговельні переговори у рамках СОТ за участі Росії будуть ще більш тривалими і жорсткими. Україну теж чекають не прості проблеми з «найріднішим сусідом».

Торговельна та митна політики ЄЄП за лідерства Росії буде жорсткою по відношенню до всіх країн та змінюватися відповідно до економічних та політичних інтересів РФ, її амбіцій, як глобальної держави. Вона буде і надалі мати по відношенню до України сильну політичну складову, а тому рівноправна торгівля можлива через збалансоване рішення політичних проблем. Є надія, що торговельна політика Росії та інших членів Митного союзу по відношенню до України стане більш гнучкою зі вступом їх до СОТ, але, як відомо, і в рамках СОТ завжди можна знайти необхідні інструменти впливу на ту чи іншу країну.

ЄЄП, а потім ЄвразЕС, як проекти мають сильну політичну складову. Росія намагається створити регіональне угруповання, щоби вийти на передові позиції у глобальній економіці та політиці. «Велич» ЄСРР та Російської імперії не дає спокою російській еліті. Але, коли говорять – «давайте вирішувати економічні міжнародні питання без політики» – це лукавство. Політика завжди має економічний окрас. Політика – це вид стратегій просування економічних інтересів. Політика – це мистецтво управління державою чи будь-якою суспільною системою, це просування певних державних чи групових (системних) інтересів, головне місце серед яких належить економічним інтересам.

Наступне – що може утворитися, якщо об'єднаються декілька дуже вразливих країн у контексті впливу на їх стан як внутрішніх, так і зовнішніх обставин, з несталими економічними, соціальними, політичними, національними відносинами, неструктурованими у ліберально-демократичному дискурсі інституціями, слабким та нереальним уявленням про стратегічні цілі свого розвитку, не тільки з прихованими, але й з явними суперечностями, з недовірою одне до одного? За законами системного аналізу – нестабільна, нетривала і неефективна структура. Вона може існувати і досить ефективно певний час за однієї умови – сильної, авторитарної централізованої влади. Тобто, на зразок ЄСРР чи іншого імперського утворення. Але історія, якщо і повторюється, то у вигляді фарсу.

Що дасть інтеграція в ЄС відомо – нові економічні, соціальні та політичні орієнтири, які би стимулювали нас до становлення та розвитку як сучасної європейської нації. Цей шлях, як я відзначав у своїх роботах, потребує від нас багато зусиль не тільки у сфері економічних перетворень, а й, перш за все, перетворень інституціональних, суспільно-політичних, цивілізаційних [26–29].

Шлях до Європи – це неминуча реальна ліберальна демократизація країни, подолання корупції, глибинні інституціональні перетворення, які корінним чином мають трансформувати суспільно-політичний та економічний устрій держави у європейському спрямуванні, що істотно підірве політичне та економічне підґрунтя верхівки національної буржуазії. Може в цьому полягають загрози, яких так боїться наша правляча «еліта»?

А з іншого боку, так звана еліта України розуміє, що інтеграція з Митним союзом та ЄЄП, а у подальшому і вступ до ЄвразЕС несе для неї також значні ризики, які пов'язані з втратою економічної влади на власній території. Тому вона теж знаходиться на роздоріжжі.

Україна, по суті, знаходиться на інтеграційному роздоріжжі: приєднання до Росії – майбутні великі проблеми, а до ЄС – нас не беруть, «бо ми того не варті». У контексті цієї проблеми я вважаю, що інтеграція повинна бути поступовим процесом – від простих до більш складних форм. Саме таким шляхом Україна повинна вчитися працювати у глобальному світі, набувати досвіду у відстоюванні своїх економічних інтересів тощо. А тому необхідно активізувати участь України у різноманітних регіональних торговельних угодах.

Під регіональними торговельними угодами (РТУ) СОТ розуміє весь спектр угод інтеграційного характеру, включаючи преференційні торговельні угоди, угоди про створення ЗВТ, митних союзів, угоди про економічну інтеграцію та ін.

Сучасний регіоналізм являє собою послідовні дії держав по структуризації зовнішнього конкурентного середовища для отримання максимальних переваг у процесі інтеграції у глобальний економічний простір [30–33]. Реалізовані розвинутими та багатьма країнами, що розвиваються, стратегії головним своїм завданням ставлять досягнення найбільшого економічного ефекту від участі в РТУ.

РТУ є характерною рисою сучасної багатосторонньої торговельної системи. Їх число, так само як і частка преференційної торгівлі в загальному обсязі міжнародного торговельного співробітництва, протягом останніх 10 років постійно зростає. Процеси регіоналізації істотно інтенсифікувалися в масштабах усього світу, особливо на початку 90-х років минулого століття. У цей час сформувалися практично всі регіональні асоціації: Андський спільний ринок (1990 р.), МЕРКОСУР (1992 р.), Угода про вільну торгівлю між країнами АСЕАН (1992 р.), Європейський Союз (1993 р.), Північноамериканська зона вільної торгівлі НАФТА (1994 р.), Зона вільної торгівлі СНД (1994 р.), ЄвразЕС (1999 р.) і т. п. В результаті склалася якісно інша розстановка сил, які впливають на прийняття рішень у сфері міжнародних економічних відносин, у тому числі і в сфері регулювання міжнародної торгівлі.

Активізація РТУ створює нові сфери регулювання і можливості, а також ставить нові завдання перед СОТ. Для багатьох країн, насамперед для країн, що розвиваються, реалізація принципу вільної торгівлі може сприяти проведенню внутрішніх реформ і стимулює конкуренцію, що сприяє їх інтеграції в світогосподарські зв'язки. Для глобальної світової торгової системи РТУ є інструментом лібералізації економіки та торгівлі, перш за все країн, що розвиваються.

Відомий російський фахівець А. Спартак виділяє наступні головні тенденції, характерні для останніх двох десятиліть розвитку регіональної економічної інтеграції [34, с. 53]. Серед них:

- швидке збільшення числа регіональних торговельних угод;
- розширення числа міжрегіональних і міжблокових РТУ;
- постійне ускладнення РТУ і послідовний рух до більш високих рівнів фактичної інтеграції;
- укрупнення інтеграційних об'єднань за рахунок нових членів (практика ЄС та РФ по можливому розширенню ЄСП);
- виділення інтеграційних ядер і формування навколо них широких зон преференційного економічного співробітництва (практика ЄС та плани РФ).

Загальна кількість нотифікованих до СОТ РТУ на 01.07.2010 р. перевищила 470, з яких 278 є діючими РТУ (на 01.01.2009 р. кількість діючих РТУ – 230). Ще близько 90 РТУ в рамках процедури раннього повідомлення СОТ знаходяться в стадії переговорів або вже підписані, але не вступили в силу (табл.1).

Крім сплеску активності щодо укладення нових РТУ, для останніх двох років стало характерним прояв і закріплення найбільш значущих якісних змін в форматах і змісті регіональної економічної інтеграції.

По-перше, половина всіх РТУ, які набули чинності в період з 2008 р. до середини 2010 р. – це міжрегіональні, а точніше – трансконтинентальні РТУ. У заснуванні таких РТУ найбільшу активність проявляє ЄС, ЄАВТ, країни Східної і Південно-Східної Азії, Північної та Південної Америки.

**Таблиця 1. Структура діючих регіональних торговельних угод (РТУ) за видами угод (станом на 01.07.2010 р.)\***

Форма (модель) регіональних торговельних угод	Кількість	% до загальної кількості РТУ
Угоди про вільну торгівлю	162	58,3
Митні союзи	15	5,4
Угоди про преференційну торгівлю (з неповним охоптом товарної номенклатури)	13	4,7
Угоди про приєднання до існуючих РТУ (в основному розширення ЄС)	12	4,3
Угоди про економічну інтеграцію (охоплює торгівлю товарами, послугами та інші сфери)	76	27,3
Всього	278	100

\*Складено автором за даними: *WTO Regional Trade Agreements Database*//<http://rtais.wto.org>.

По-друге, зростаюча частина нових РТУ припадає на угоди, участь в яких беруть регіональні об'єднання в якості однієї зі сторін. Якщо раніше в цій ролі виступали тільки ЄС та ЄАВТ, то сьогодні це – Південноафриканський митний союз, АСЕАН, МЕРКОСУР, Рада співпраці арабських держав Перської затоки; з'явилися міжблокові (і одночасно міжрегіональні) РТУ: між ЄАВТ і Південноафриканським митним союзом, між ЄАВТ і Радою співробітництва арабських держав Перської затоки, а також між ЄС і Карибським форумом африканських, карибських і тихоокеанських держав. Таким чином, успішні регіональні угруповання стають все більш активними учасниками глобальних торгово-політичних процесів.

По-третє, РТУ останніх років це все більше угоди саме інтеграційного типу, що не обмежуються створенням зони вільної торгівлі товарами, а йдуть набагато далі і, найчастіше, далі, ніж існуючі митні союзи країн, що розвиваються. У термінології СОТ такі РТУ називаються «угоди про економічну інтеграцію», що означає охоплення, крім торгівлі товарами, питань торгівлі послугами, обміну інвестиціями і робочою силою, охорони інтелектуальної власності, митного, санітарного та фітосанітарного регулювання, конкурентної політики, доступу до ринку держзакупівель, кооперації. В цілому, загальне число подібних РТУ станом на 01. 07. 2010 р. склало близько 80, або майже 40% всіх діючих РТУ [34, с. 54].

На сьогодні, Україна бере участь всього у 14 РТУ, що не личить великій, не останній державі у світі. Це не говорить про економічну слабкість нашої держави, це свідчення професійної недолугості національних зовнішньополітичних та економічних служб. Зауважу, що у 2012 році робота у цій сфері активізувалася і каталізатором її слугували проблеми з ЄС та Митним Союзом. Наприклад, перспективною для України у плані створення зони вільної торгівлі є Туреччина. Географічна близькість, давні зв'язки, стрімкий економічний розвиток Туреччини – все говорить про необхідність угоди про вільну торгівлю з цією країною, яка за останні роки набирає значної економічної та політичної ваги у світі. Активно проводиться робота з Ізраїлем, Канадою та ще деякими країнами. Необхідно розвивати стосунки у рамках Угоди про вільну торгівлю країн СНД, активізувати роботу з ЄС про асоціацію та вільну торгівлю. Є багато випробуваних шляхів ефективної інтеграції у світову економіку. Необхідно їх вивчати та втілювати.

### Література

1. Виступ Глазьева С.Ю. «на круглому столі» Лібералізм та модернізація // Економіка України. – 2011. – №8. – С. 6–9.
2. Ивантер В.В., Геец В.М. и др. Экспертная оценка возможных макроэкономических эффектов экономического сотрудничества Украины со странами Единого экономического пространства // Економіка і прогнозування. – 2011. – №4. – С.9–26.
3. Узьяков М. Проблемы построения межотраслевой модели равновесия российской экономики <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q>. – С.4–6.
4. Узьяков М.Н. О качестве научного предвидения // Проблемы прогнозирования. – 2008. – №1(106). – С. 4–12.
5. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. М.: Изд-во: Дом ГУ– ВШЭ, 2010. – С. 107.
6. Дэвид П. Доклад «Path Dependence and Historical Social Science: an Introductory Lecture», представленный на научном симпозиуме «20 лет исследования QWERTY-эффектов и зависимости от предшествующего развития» // ГУ ВШЭ, Москва, 13 мая 2005 г. – С.192.
7. Фергюсон Н. Восхождение денег. – М.: Астрель, 2010. – С. 362.
8. Узьяков М. Проблемы построения межотраслевой модели равновесия российской экономики <http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q>. – С. 4–6.
9. Мау В. Экономика и политика в 2011 году: глобальный кризис и поиск новой модели роста // Вопросы экономики. – 2012. – №2. – с. 6 (4–26).
10. Узьяков М.В. Эффективность использования первичных ресурсов как индикатор технологического развития: ретроспективный анализ и прогноз // Проблемы прогнозирования. – 2011. – №2. – с. 3 (3–18).
11. Иванов И. Импорт и импортзамещение в России // МЭиМО. – 2012. – №1. – С.18 (С. 15–21).
12. Чопенко В., Андреев В. Станкостроение в России: состояние, тенденции, перспективы // [http://www.equipnet.ru/articles/power-industry/power-industry\\_348.html](http://www.equipnet.ru/articles/power-industry/power-industry_348.html).
13. Дементьев В.В., Вишневский В.П. Чому Україна не інноваційна держава: інституційний аналіз // Економічна теорія. – 2011. – №3. – С. 19 (5–20).
14. Акаев А. О стратегии интегрированной модернизации экономики России до 2025 года // Вопросы экономики. – 2012. – №4. – С. 97–116.
15. Полтерович В. Стратегия модернизации, институты и коалиции // Вопросы экономики. – 2008. – №4. – С. 4–22.
16. Глазьев С. Ю. Стратегия опережающего развития России в условиях глобального кризиса. – М.: Экономика, 2010. – 320 с.
17. Стратегия – 2020: новая модель роста – новая социальная политика // [www.2020strategy.ru](http://www.2020strategy.ru); Инновационная Россия – 2020 / Минэкономразвития. 2010 // [www.economy.gov.ru](http://www.economy.gov.ru) та інші.
18. Сатаров Г. Прологомены к последней модернизации в России // Вопросы экономики – 2011. – №5. – С.4–18.
19. WTO как вызов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.polit.ru:8021/article/2011/12/13/wto/print/>.
20. Иванов В. Торговая политика России / В.Иванов // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.polit.ru:8021/article/2011/12/13/wto/print/>.
21. Новости Минэкономки РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economy.gov.ru/minec/activity/sections/foreignEconomicActivity/regulation/>.
22. Клименко І. В. Три роки членства у СОТ: тенденції зовнішньої торгівлі України у посткризовий період: аналітична доповідь / Клименко І. В., Федірко О. А., Ус І. В. – К.: НІСД, 2011. – С.25 (72 с.).
23. Единый таможенный тариф Таможенного союза Республики Беларусь, Республики Казахстан и Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tsouz.ru/db/etr/tved2012/Pages/default.aspx>.
24. Оболенский В. Россия в таможенном союзе и ВТО: новое в торговой политике / В. Оболенский // Мировая экономика и международные отношения. – 2011. – №12. – С.26 (С.22–30).
25. Официальный сайт Комиссии Таможенного союза. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.tsouz.ru/Pages/Default.aspx>.
26. Онищенко В.П. Соціальний контекст євроінтеграційної стратегії України // Економічна теорія. – 2008. – №2. – С. 60–74.
27. Онищенко В. Україна в координатах Європейського Союзу // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №3. – С. 5–14.
28. Онищенко В. Модернізація як імператив розвитку України // Економіка України. – 2011. – №7. – С.4–16.
29. Онищенко В. Україна в контексті моделей сучасного капіталізму // Стратегія розвитку України. – 2011. – №1. – С. 99–101.
30. Rugman A. The End of Globalization. A New and Radicals Analisis of Globalization and What it Means to Business. / A. Rugman. – London.: Randon House, 2000. – 237 p.
31. Hirst P. Globalisation in Question. / Paul Hirst, Grahame Thompson. – 2nd.ed. Cambridge, 1999 – 338 p.
32. Mittelman J.H. The Globalization. Syndrome: Transformation and Resistance / James H. Mittelman. – Princeton University Press, 2000. – 337 p.
33. Иноземцев В. Открытое общество за закрытыми границами [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.pseudology.org/state/Globalization.htm](http://www.pseudology.org/state/Globalization.htm).
34. Спартак А.Н. Развитие и международно-правовое регулирование процессов региональной экономической интеграции: новые тенденции и явления в начале XXI века / А.Н. Спартак // Российский внешнеэкономический вестник. – 2010. – №6. – С. 53 (С.52–56).